

РЕЦЕНЗІЯ

доктора юридичних наук, доцента **Єпринцева Пилипа Сергійовича** на дисертацію **Кузьменко Анастасії Сергіївни «Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання кримінальним правопорушенням у туристичній сфері»**, подану на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії з галузі знань 08 Право, за спеціальністю 081 «Право»

Визначення актуальності теми дослідження.

Актуальність тематики дисертаційного дослідження А. С. Кузьменко зумовлена стратегічними орієнтирами розвитку держави, зокрема шляхом забезпечення стійкості національної економіки, збереження й примноження культурного потенціалу, розвитку конкурентоспроможних секторів господарства та формування безпечного середовища життєдіяльності громадян. Туристична сфера як складова соціально-економічного комплексу України володіє значним потенціалом розвитку, однак водночас характеризується підвищеною чутливістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, що обумовлює необхідність її системного кримінологічного захисту.

Державна політика у сфері туризму має поєднувати стратегічні напрями розвитку та забезпечення безпеки, але зростання рівня шахрайств і пов'язаних із ними кримінальних ризиків у туристичній сфері актуалізує потребу формування комплексної системи запобігання кримінальним правопорушенням. Окрім цього повномасштабна збройна агресія спричинила дестабілізацію туристичної інфраструктури, посилила криміногенні фактори та зумовила трансформацію форм протиправної діяльності у цій сфері, що потребує нового рівня наукового осмислення та впровадження кримінологічних механізмів захисту.

Своєчасне вирішення поставленої у дисертації проблеми має важливе значення не лише для удосконалення кримінально-правової охорони туристичної сфери, а й для забезпечення кримінологічної безпеки держави в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. Забезпечення прозорого й конкурентного функціонування туристичної галузі розглядається як елемент економічної та національної безпеки, чинник міжнародної довіри

та інвестиційної привабливості України, що надає дослідженню особливої суспільної ваги та стратегічної значущості.

Наукова новизна одержаних результатів.

Низка наукових положень, сформульованих висновків та поданих рекомендацій, викладених у дисертаційному дослідженні, мають ознаки наукової новизни та відображають авторський підхід до розв'язання комплексної проблеми запобігання кримінальним правопорушенням у туристичній сфері. Зокрема в дослідженні *вперше*:

– запропоновано розглядати туристичну сферу як самостійний об'єкт кримінологічного аналізу, у межах якого злочинність носить міжгалузевий, транскордонний і кіберопосередкований характер, а її елементи зумовлюють розроблення системи кримінологічного реагування за кримінологічними рівнями (запобігання кримінальним правопорушенням) як складової реалізації державної політики України в галузі туризму, яка ґрунтується на кримінально-правових ознаках кримінальних правопорушень; кримінологічних кількісних та якісних показників й характеристиках причин, умов, особи-злочинця; заходах реагування на різних кримінологічних рівнях спрямованих на моніторинг туроператорських і посередницьких послуг, контроль фінансових потоків, а також виявлення та усунення криміногенних та віктимогенних чинників;

– на підставі узагальнення практики діяльності правоохоронних органів висвітлено класифікаційні ряди шахрайства у туристичній сфері на основі технології обману, що залежить від обраних схем з організації «туристичного бізнесу» та виду пропонованого туристичного продукту, наявності корупційних зв'язків з органами державної влади й управління, які мають відношення до видачі необхідних документів та здійснюють «прикриття» злочинної діяльності шахраїв, та від обраного способу вчинення кримінального протиправного діяння: 1) шахрайство, у якому ініціатором є безпосередній суб'єкт туристичного бізнесу; 2) шахрайство через створення підставних компаній, сайтів, агентств та маніпуляції в інтернет-середовищі; 3) шахрайство, пов'язане з документами, візами, страховками та діями постачальників послуг;

– узагальнені іноземні практики запобігання кримінальним правопорушенням у туристичній сфері, які поєднують правові, організаційно-управлінські, інформаційно-аналітичні й технологічні інструменти виявлення та нейтралізації шахрайських схем на засадах цифрової безпеки, контролю за діяльністю посередників, страхових компаній і туроператорів, створення інтегрованих систем ризиків і спеціалізованих профілактичних програм (Австралія, Італія, Німеччина, США, Франція, Японія), дозволили сформулювати науково обґрунтовані пропозиції адаптації таких механізмів до української практики формування національної системи безпеки туризму в частині запобігання туристичним шахрайствам у післявоєнний період;

– визначено стратегічні напрями кримінологічної безпеки у сфері туризму з практичною реалізацією в Стратегії розвитку туризму, курортів України та запобігання кримінальним правопорушенням у туристичній сфері на період до 2036 року, які сприятимуть підвищенню прозорості, стабільності та довіри до туристичного ринку, а також забезпечать ефективний захист прав і безпеки споживачів туристичних послуг із запровадження механізмів ліцензування та реєстрації суб'єктів туристичної діяльності, оцінювання їх фінансової стійкості та відповідальності; створення гарантійних і компенсаційних фондів; удосконалення систем державного контролю, нагляду, інспектування та аудиту; максимізація інформатизації та цифровізації туристичної галузі із використанням кібертехнологій, штучного інтелекту як інструментів забезпечення безпеки, якості обслуговування й запобігання кримінальним правопорушенням у сфері туризму;

– системно-функціональний підхід до практичної реалізації спеціально-кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у туристичній сфері у вигляді: а) регуляторної діяльності – забезпечення належного обліку, звітності, аудиту та інспекційних перевірок суб'єктів туристичного ринку; б) безпекової діяльності – моніторинг, оцінка та прогнозування криміногенних ризиків; в) правоохоронної діяльності – проведення запобіжних заходів уповноваженими правоохоронними й контролюючими органами на основі інформаційно-аналітичного

забезпечення щодо проявів шахрайства, корупції й тінізації туристичних послуг; г) громадського контролю – системна діяльність об'єднаних незалежних туристичних агентств, асоціацій і представників громадянського суспільства, спрямована на забезпечення прозорості, етичності та безпеки туристичної діяльності.

Водночас окремі положення щодо кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень у туристичній сфері було удосконалено, зокрема:

- періодизацію нормативно-правового забезпечення туристичної сфери й формування кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері надання туристичних послуг: звичасвий – з найдавніших часів до 1841 р.; початковий – з 1841 р. до 1991 рр.; незалежний – з 1991 р. і дотепер, з розподілом на підетапи: ринковий (1990-ті – початок 2000-х); регуляторний (сер. 2000-х – 2022 р.); воєнний (з 2022 р.);

- наукове розуміння «туристичної сфери» як системи, що охоплює процес організації, реалізації й споживання послуг, спрямованих на задоволення потреб особи під час подорожі й взаємопов'язана поняттями «туризму», «туриста», «туристичного продукту», «туристичної послуги», «кримінальні правопорушення у туристичній сфері», що дозволило сформулювати поняття «шахрайства у сфері надання туристичних послуг» – заволодіння чужим майном або набуття права на майно шляхом обману чи зловживання довірою, що вчиняється в процесі надання туристичних послуг, спрямованих на задоволення потреб туриста;

- кримінологічну характеристику кримінальних правопорушень у туристичній сфері з виокремленням стану та тенденцій шахрайств, причин та умов, які сприяють їх учиненню; кримінологічних ознак особи-злочинця та транснаціональних організованих груп й зв'язки таких елементів з системою кримінологічного реагування в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України;

- розподіл детермінантів на воєнно-політичні, фінансово-економічні, організаційно-правові, соціальні, інформаційно-технологічні, які впливають на поширення кримінальних правопорушень у туристичній сфері

(макрорівень), що дозволило виокремити причини та умови вчинення шахрайств (мікрорівень) туристичними операторами, туристичними агентами, а також службовими особами (особистісний рівень) й наголосити на необхідності розроблення стратегії «Безпечний туризм України», яка поєднає завдання економічного післявоєнного відновлення з механізмами кримінально-правового та кримінологічного захисту туристичної сфери;

– кримінологічну характеристику осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у туристичній сфері, шляхом виокремлення соціально-демографічних, кримінально-правових і морально-психологічних ознак та чіткого розподілу ролей (статусно-рольові ознаки) на «організаторів-керівників» – формують злочинні групи, розробляють схеми, розподіляють обов'язки й контролюють розподіл прибутків, «виконавців-спеціалістів» – безпосередньо реалізують шахрайські операції та «посередників» – забезпечують технічне й фінансове прикриття через перестраховання, передачу ризиків та інші посередницькі фіктивні операції;

Водночас дістали подальшого розвитку:

– систематизацію кримінальних правопорушень у туристичній сфері: а) в широкому розумінні як злочинність у сфері туризму: шахрайство (ст. 190 КК України), підроблення документів, печаток, штампів і бланків (ст. 358 КК України), корупційні зловживання (привласнення, розтрата майна або зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України), одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України), службове підроблення (ст. 366 КК України) та інші (торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (ст. 149 КК України), експлуатація дітей (ст. 150 КК України), незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками або електронними грошима (ст. 200 КК України); б) у вузькому розумінні як злочинність у сфері туристичного бізнесу: шахрайство (ст. 190 КК України) як основний вид кримінальних правопорушень пов'язаний зі зловживанням службовим становищем, легалізацією доходів, ухилення від сплати податків);

– наукове обґрунтування доцільності запровадження іноземних практик у контексті післявоєнного відновлення, розвитку внутрішнього туризму та

підвищення інвестиційної привабливості України, зокрема у кримінальне законодавство елементів охорони туристичної сфери в частині кримінальної відповідальності за «незаконну туристичну діяльність» та «умисне невиконання зобов'язань перед туристами», а предмети шахрайств доповнити послугами та угодами (Франція), особистими даними (Німеччина), незаконним прибутком (Італія), пільгами (Естонія), а також реалізація кримінологічних заходів запобігання на засадах «колективної безпеки» шляхом об'єднання зусиль всіх туристичних компаній через Туристичну асоціацію України й запровадження у туристичній сфері фінансового моніторингу й звітності, ідентифікацію клієнтів, електронну верифікацію туроператорів, кіберзахист туристичних онлайн-платформ;

– систематизація учасників туристичної сфери: (1) надавачі туристичних послуг: туристичні оператори, туристичні агенти, суб'єкти господарювання, туристичні супровідники; (2) туристи: внутрішні, зовнішні; (3) регулятор – ДАРТ; (4) правоохоронні та контрольні-наглядові органи;

– наукове розуміння запобігання кримінальним правопорушенням у сфері туризму як діяльності спрямованої на забезпечення кримінологічної безпеки туристичної сфери, за якої запобігання розглядається не як самоціль подолання злочинності, а як інструмент досягнення стану безпеки туристичного середовища, зниження криміногенних ризиків, забезпечення законності та правопорядку у діяльності суб'єктів туристичного ринку шляхом виявлення кримінальних правопорушень, усунення причин і умов їх виникнення, застосування запобіжних заходів на різних кримінологічних рівнях з урахуванням віктимологічної складової, відновлення прав туристів та відшкодування завданої шкоди;

– обґрунтування необхідності створення Національного центру туристичної безпеки із функціями аналітичного, фінансово-розвідувального характеру: виявлення й нейтралізації схем туристичного шахрайства, відстеження руху незаконно отриманих коштів, у тому числі через міжнародні платіжні системи, блокування каналів відмивання доходів і фінансування корупційних практик, а також забезпечення ефективних механізмів відшкодування завданих збитків постраждалим туристам і

суб'єктам ринку, що сприятиме формуванню єдиного інформаційно-аналітичного простору туристичної безпеки, підвищенню ефективності діяльності суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням у туристичній сфері;

– науково обґрунтовано доцільність упровадження моделі безпекової діяльності, керованої аналітикою («Intelligence Led Policing»), як стратегічного інструменту спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням у туристичній сфері, що передбачає формування інтегрованої системи інформаційно-аналітичного забезпечення на основі туристичного економіко-правового аналізу, використання методів кримінального аналізу в реальних умовах здійснення кримінологічної діяльності, а також визначення, систематизацію та оцінювання індикаторів ризиків з метою прогнозування й нейтралізації криміногенних загроз, запобігання протиправним діям та підвищення ефективності управлінських рішень у сфері туристичної безпеки.

Загалом наукова новизна дисертації полягає у формуванні комплексної кримінологічної моделі забезпечення безпеки туристичної сфери в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України, що має як теоретичне значення для розвитку науки кримінології, так і практичну спрямованість для вдосконалення механізмів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері туризму.

Повнота викладу наукових положень та апробація дослідження.

Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані у дисертаційному дослідженні, викладені повно, послідовно та з дотриманням вимог наукової логіки. Зміст роботи охоплює всі структурні елементи, необхідні для комплексного розкриття заявленої проблематики, а отримані результати належним чином аргументовані, теоретично обґрунтовані та підтверджені емпіричними матеріалами. А. С. Кузьменко забезпечила внутрішню узгодженість між поставленою метою, визначеними завданнями, обраною методологією та сформульованими висновками, що свідчить про цілісність наукового дослідження та достатній рівень його теоретичної завершеності.

Основні положення дисертації знайшли відображення у наукових публікаціях авторки, зокрема у статтях, опублікованих у фахових виданнях з юридичних наук, а також у тезах доповідей на всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях. Апробація результатів дослідження шляхом їх публічного обговорення на наукових заходах засвідчує зацікавленість фахової спільноти у запропонованій проблематиці та підтверджує відповідність отриманих результатів вимогам відкритості й публічності наукових досліджень.

Таким чином, повнота викладу наукових положень у дисертації та належна апробація її результатів дають підстави стверджувати про достатній рівень теоретичної обґрунтованості й практичної значущості виконаного дослідження.

Практичне значення отриманих результатів.

Практичне значення одержаних у дисертації результатів полягає в їх спрямованості на вдосконалення механізмів запобігання кримінальним правопорушенням у туристичній сфері та формування дієвої системи кримінологічної безпеки туризму в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України. Запропоновані авторкою наукові положення і рекомендації мають прикладний характер та можуть бути використані в діяльності правоохоронних і контрольно-наглядових органів під час виявлення, документування та профілактики шахрайств, корупційних зловживань і тіньових схем у туристичному бізнесі. Обґрунтовані стратегічні напрями кримінологічної безпеки туристичної сфери, зокрема пропозиції щодо запровадження систем ліцензування та реєстрації суб'єктів туристичної діяльності, оцінювання їх фінансової стійкості, створення гарантійних і компенсаційних фондів, можуть бути враховані при розробленні нормативно-правових актів та програмних документів у сфері державної політики розвитку туризму. Запропонована модель спеціально-кримінологічних заходів, побудована на системно-функціональному підході, має практичну цінність для організації міжвідомчої взаємодії, впровадження інформаційно-аналітичних механізмів моніторингу ризиків і підвищення ефективності управлінських рішень.

Результати дослідження можуть бути використані також у науково-дослідній діяльності для подальшого розвитку положень кримінології та кримінального права, та в освітньому процесі під час викладання дисциплін «Кримінальне право», «Кримінологія», інших спеціальних курсів, пов'язаних із запобіганням економічній злочинності. У сукупності це свідчить про реальну прикладну спрямованість дисертаційного дослідження та її значення для вдосконалення правозастосовної практики та підвищення рівня безпеки туристичної сфери.

Відповідність змісту та дотримання вимог до оформлення дисертації.

Аналіз змісту дисертаційного дослідження А. С. Кузьменко дає підстави стверджувати, що його структура, логіка викладу матеріалу та обсяг повною мірою відповідають встановленим вимогам до кваліфікаційних наукових праць на здобуття ступеня доктора філософії. Робота побудована відповідно до класичної моделі дисертаційного дослідження та містить анотацію, вступ, три розділи та вісім підрозділів, висновки, список використаних джерел і додатки. Така структура забезпечує послідовне та системне розкриття теми, узгодженість між метою, завданнями, об'єктом, предметом дослідження і сформульованими науковими результатами.

Зміст дисертації відповідає заявленій темі, а виклад матеріалу характеризується науковою виваженістю, термінологічною точністю та логічною завершеністю. Обрані методи дослідження адекватні поставленим завданням і належним чином відображені у вступі роботи. Емпірична база, обсяг опрацьованих джерел та рівень їх аналізу свідчать про достатню глибину наукового опрацювання проблематики.

Оформлення дисертації здійснено з дотриманням чинних нормативних вимог щодо підготовки та оформлення дисертацій. Бібліографічний опис сформовано правильно, посилання на джерела у тексті подані належним чином, що забезпечує доступну перевірюваність використаних матеріалів та відповідає принципам академічної доброчесності.

Мовностилістичне оформлення роботи відповідає вимогам наукового стилю, виклад є грамотним і фахово виваженим.

В цілому дисертаційне дослідження за своїм змістом і формальними параметрами узгоджується з установленими вимогами до наукових праць відповідного рівня.

Зауваження та побажання щодо змісту дисертації.

У контексті ґрунтовного аналізу дисертаційного дослідження А. С. Кузьменко «Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання кримінальним правопорушенням у туристичній сфері» доцільно висловити окремі зауваження та побажання, які мають дискусійний характер і спрямовані на подальше поглиблення наукової розробки проблематики.

1. Обґрунтування імплементації іноземного досвіду (Австралія, Італія, Німеччина, США, Франція, Японія) є переконливим, однак потребувало б більш глибокого аналізу ризиків адаптації відповідних зарубіжних моделей до українських реалій, з урахуванням воєнного стану, рівня цифровізації та інституційної спроможності державних органів.

2. Статистичні показники (підрозділи 2.1, 2.3, 3.1, 3.2) та емпірична база (додатки Б, В) дослідження видаються доволі репрезентативними, проте доцільним могло б бути ширше використання порівняльної динаміки за останні роки повномасштабної агресії для демонстрації трансформації криміногенних ризиків саме у період дії правового режиму воєнного стану.

3. В межах змісту дисертаційного дослідження, зокрема на стор. 69, 87, 127, неодноразово наголошено на функціонуванні сучасного ринку туристичних послуг в Україні в умовах високого рівня латентності кримінальних правопорушень, зокрема шахрайств. Такий висновок загалом є обґрунтованим і логічним з огляду на специфіку туристичних правовідносин, однак у роботі недостатньо розкрито передумови та чинники формування такої латентності. Зокрема, потребує конкретизації соціально-психологічні, економічні та правові фактори, що зумовлюють небажання звертатися до правоохоронних органів (зневіра в ефективності розслідування, складність доказування, ототожнення кримінальних правопорушень із цивільно-правовими спорами, репутаційні ризики тощо). Також доцільним було б

охарактеризувати зовнішні прояви латентності – розбіжності між офіційною статистикою та фактичним обсягом збитків, масове поширення негативних відгуків у цифровому середовищі без подальшого реагування правоохоронної системи, поширення неформальних способів врегулювання спорів між туристами й агентствами та ін.

4. На стор. 205 дисертаційного дослідження наведено приклад функціонування в країнах Європейського Союзу баз даних недобросовісних суб'єктів туристичної діяльності (зокрема, Blacklist Tour Operators), що позиціонуються як інструмент превенції та інформування споживачів. Водночас зазначений приклад має радше ілюстративний характер, оскільки у роботі змістовно не розкрито перспективи, напрями та механізми впровадження подібного інструменту в межах вітчизняної практики протидії кримінальним правопорушенням у туристичній сфері.

5. На стор. 257 обґрунтовано підкреслено, що цифровізація туристичної сфери сприяла появі нових форм кримінальних правопорушень, зокрема онлайн-шахрайства, створення підроблених сайтів бронювання, фішингових платформ, несанкціонованого збору та використання персональних даних туристів, маніпуляцій із цифровими платіжними інструментами тощо. Водночас у роботі переважає акцент на криміногенному потенціалі цифрового середовища, тоді як позитивний превентивний ефект цифровізації розкрито недостатньо. Зокрема, поза належною увагою залишено те, що впровадження електронних реєстрів дозволяє мінімізувати діяльність фіктивних агентств; використання систем онлайн-верифікації та цифрового ліцензування зменшує ризики нелегального посередництва; застосування безготівкових розрахунків і фінансового моніторингу підвищує прозорість руху коштів та ускладнює приховування незаконних операцій; цифрові системи відгуків і рейтингів формують механізми громадського контролю та швидкого виявлення недобросовісних операторів та ін. Крім того, автоматизовані системи бронювання з інтегрованими механізмами

підтвердження платежів значною мірою знизили ризики подвійного продажу турів або фіктивного резервування, що було поширено у доцифровий період.

Водночас слід наголосити, що наведені зауваження не знижують загальної наукової цінності дисертаційного дослідження. Вони мають дискусійний характер і лише підкреслюють наявність наукового інтересу до порушеної проблематики, відкривають перспективи для подальших досліджень та розвитку сформульованих авторкою положень у межах сучасної кримінологічної науки.

Висновки.

1. Зміст дисертаційного дослідження дає підстави стверджувати, що сформульовані авторкою наукові положення, висновки та рекомендації є результатом самостійного наукового пошуку, характеризуються внутрішньою логічною узгодженістю та достатнім рівнем теоретичної аргументованості. Запропоновані підходи до розуміння туристичної сфери як самостійного об'єкта кримінологічного аналізу, обґрунтування концепції кримінологічної безпеки туризму, систематизація детермінантів кримінальних правопорушень у цій сфері та розроблення моделі спеціально-кримінологічного запобігання свідчать про наявність ознак наукової новизни.

2. Сформульовані пропозиції щодо вдосконалення державної політики у сфері безпеки туризму, створення інституційних механізмів протидії шахрайству, запровадження аналітично керованих моделей безпекової діяльності, а також розроблення стратегічних напрямів кримінологічного забезпечення туристичної сфери можуть бути використані у правотворчій діяльності, практиці правоохоронних і контрольно-наглядових органів, а також у навчальному процесі закладів вищої освіти. Це підкреслює реальну можливість імплементації отриманих результатів у практику забезпечення економічної та кримінологічної безпеки держави.

3. Дисертаційне дослідження виконано з дотриманням вимог Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого

постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261. Структура, зміст і логіка викладення матеріалу забезпечують досягнення поставленої мети та виконання визначених завдань дослідження. Робота відповідає також положенням Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44.

4. Дисертаційна робота є завершеною кваліфікаційною науковою працею, у якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що мають суттєве значення для розвитку науки кримінології та вдосконалення правозастосовної практики, а її авторка – **Кузьменко Анастасія Сергіївна**, – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

**Рецензент –
доктор юридичних наук, доцент,
директор інституту післядипломної
освіти та заочного навчання
Донецького державного університету
внутрішніх справ**

Пилип ЄПРИНЦЕВ

Підпис директора інституту післядипломної освіти та заочного навчання ДонДУВС Єпринцева Пилипа засвідчую:

**Т.в.о. начальника відділу документування
службової діяльності ДонДУВС**

Вікторія МЕЛЬНИК